

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2016

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Lengyel Réka

Olvasószerkesztő

Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boka László, Fazekas István, Gecsenyi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba, Kollega Tarsoly István, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Pálffy Géza, Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A kötetet kiadja

*a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, a Klebelsberg Kuno Alapítvány,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
a Nemzetközi Magyarországtudományi Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár*

Balassi
Intézet

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Balassi Intézet és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató

Borítóterv: Csizmadia Kata

Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

- 9 BILKEI IRÉN
Közöletlen Jagelló-kori oklevelek a Csányi család levéltárából
- 17 KISS FARKAS GÁBOR
„Mindent el kell hinnünk és meg kell tartanunk, ami a Bibliában van?” Gosztonyi János győri püspök kérései és Iodocus Clichtoveus párizsi teológus válasza: *Nonnullarum questionum dissolutio* (1517)
- 45 SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA
Bajnaky István hat levele Trencsén város levéltárából, Balassi Bálint és német virágénekek említésével
- 57 HÁMORI NAGY ZSUZSANNA
Francia követjelentések Bethlen Péter és kísérete brüsszeli és velencei tartózkodásáról
- 67 SZABÓ ANDRÁS PÉTER
A beszercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659)
- 123 MARTÍ TIBOR – MONOSTORI TIBOR
A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról. Castañeda márki titkárának „interjúja” Esterházy Miklós nádorral (1639)
- 141 BALOGH ZSUZSÁNNA – BARTA M. JÁNOS
Bánffy Dénes levelei Csáky Istvánhoz (1667–1669)
- 171 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Magyar vonatkozású levelek Gerard Hamel Bruyninx levéltárából (1676–1677)
- 187 KOVÁCS ZSUZSA
Attila sírja Lippánál

- 199 TÓTH FERENC
Az irodalom és a diplomácia vonzásában. Charles Gravier,
Vergennes grófia François de Tott báróhoz írt levelei, 2. rész
- 235 VADERNA GÁBOR
Gróf Teleki Ferenc (1785–1831) levelei
- 275 ORBÁN JÁNOS – CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN
Kéziratok és nyomtatványok egy marosvásárhelyi kereskedőház
boltozatából
- 315 TÓTH BARNA
„Magyar versekkel felelő Kaballa”. Pálóczi Horváth Ádám
versgenerátora
- 343 CZIFRA MARIANN
Kazinczy Ferenc grammatikája: helyesírás és kiejtés
- 367 ONDER CSABA
Kölcsy Ferenc: Előszámlálása azon Princiþiumoknak
mellyek a 'Révai' Grammatikájában megállítatnak
- 377 TÓTH KÁLMÁN
Kiss József orvos levelei az MTA KIK Kézirattárában
- 389 SCHILLER ERZSÉBET
Magyar peregrinus tanárok – Nagyköröstől Oxfordig
és az Urálig
- 395 SZÉKELY TAMÁS
Vajkay Károly vasgyári igazgató jelentése az állami
foglalkoztatású munkások választójoggal történő
esetleges felruházásának ügyében (1904)
- 407 EGRY GÁBOR
Egy kiállhatatlan ember megpróbáltatásai. Kelemen Lajos
állam elleni izgatási pere Nagy-Romániában

- 425 JOÓ ANDRÁS
„Az ősi felfogáshoz képest egy bizonyos változás mutatkozik...” Iulio Maniu fejtegetései Magyarországról, Romániáról és az erdélyi kérdéstről 1944 januárjában
- 443 LAKATOS ARTUR
A temesvári Madosz működése 1944. augusztus 23. – október 1. között
- 451 RÁCZ JÁNOS
Kompromisszumra képtelenül. A Brit Kommunista Párt és értelmisége az 1956-os forradalom idején

Az irodalom és a diplomácia vonzásában

Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz írt levelei, 2. rész

Közleményünk első részének¹ folytatásaként a Vergennes családi levéltárban található magyar vonatkozású levelezés – Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz intézett levélfogalmazványai – második részét bocsátjuk az érdeklődő olvasók és kutatók rendelkezésére. A forráscsoportban harminchárom 1761 és 1776 között keletkezett levél fogalmazványa található. Ezek közül jelen közleményünkben az utolsó huszonegy levél szerepel.

Amint a korábbiakban bemutattuk, François de Tott 1763-ban Franciaországba utazott, hogy családjá anyagi gondjait enyhítse. Kérvényeivel sokáig ostromolta Choiseul herceg külügyminisztert, hogy kaphasson egy diplomataállást török földön. Vergennes gróf meleg ajánlása ellenére 1766-ig kellett várnia, amíg eljött az első lehetőség. Törökország helyett azonban csak a szomszédos neuchâтели hercegségbe küldték, ahol a porosz kormányzat és a lakosság közötti feszültségekről kellett a külügyminisztert tájékoztatnia. Az 1766 és 1768 közötti időszak a viszonylag békés neuchâтели hercegség történetében igen forrongónak bizonyult.² Az egyébként stabil gazdasági és politikai helyzetben a porosz uralkodó és távoli alattvalói között fiskális ellentétek alakultak ki, amelyek fokozatosan elmérgesedtek és egy szerencsétlen politikai gyilkossághoz vezettek. François de Tott, Choiseul herceg levelei szerint, kiküldetését kiválóan teljesítette, ugyanakkor a helyi hatóságok viszonylag hamar felismerték annak valódi célját és könnyörtelenül kiutasították a hercegségből.³

A báró neuchâтели küldetése még kudarcra ellenére is megcsillogtatta a fiatal diplomata képességeit, aki hamarosan újabb, tapasztalatainak sokkal inkább megfelelő feladatot kapott: a krími tatár kán udvarába nevezték ki konzulnak. A krími kán a török szultán hűbéreseként a korabeli orosz–török ütközőzóna stratégiaileg legfontosabb részén, a Fekete-tengertől északra elterülő nagy kiterjedésű és viszonylag ritkán lakott vidékén uralkodott. A krími francia konzuli poszt jelentéktelen diplomáciai súllyal rendelkezett.⁴ Gyakran orvosok vagy kalandorok töltötték be ezt az Oszmán Birodalom végvidékén elhelyezkedő, nem túl sok jóval kecsegtető állást. A 18. század folyamán több magyart – köztük a báró apját, Tóth Andrást is – nevezett ki ide a konstantinápolyi francia nagykövet. A konzulátus stratégiai jelentősége az orosz expanzió kiterjedésé-

¹ TÓTH, 2015.

² Lásd ehhez: BOREL, 1898; GUINAND, 1832.

³ Lásd még Tott neuchâтели kiküldetéséhez: LIVET, 1983, 805–816, TÓTH, 2003.

⁴ Lásd ehhez: MÉZIN, 1995.

vel arányosan kezdett megnőni. Különösen a lengyelországi orosz befolyás megerősödése nyugtalanította a francia diplomáciát. Choiseul herceg célja egy újabb orosz–török háború kirobbantása volt, amelytől Lengyelország politikai függetlenségét és a francia befolyás megnövekedését remélte. E célnak rendelte alá François de Tott krími kiküldetését is.

François de Tott 1767. július 10-én indult útnak Párizsból. Útját egy hétre megszakította Bécsben, ahol egészen 1767. július 28-ig tartózkodott. A császárvárosban töltött idejének részleteit nem ismerjük pontosan, de feltételezhetjük, hogy küldetésével kapcsolatosan fontos megbeszéléseket folytathatott a bécsi francia nagykövettel, Durfort-Civrac márkival.⁵ Utazásának következő állomása Varsó volt, ahol hat hetet időzött, 1767. augusztus 12-től egészen szeptember végéig.⁶ Itt kapcsolatba lépett azzal a Gérault nevű ügynökkel, aki levelezést folytatott a bécsi, szentpétervári és konstantinápolyi francia nagykövetekkel. Itt érte Arsztlan Giráj kán (1748–1756, 1767) halálának híre, amely küldetésének bizonyos céljait ha nem is tárgyalanná, de mindenképpen bizonytalanná tette. Ugyanakkor Gérault ügynök információi alapján az új kán hasonló politikai elveket vallott elődjéhez, és a francia érdekek iránti elkötelezettsége is bizonyosnak tűnt.⁷

Tott báró Varsóban felelevenítette apja korábbi személyes kapcsolatait a lengyel arisztokrácia köreiből és igyekezett azokat küldetésének sikere érdekében kamatoztatni. Mindenekelőtt a francia kormányzatot érdeklő információkat gyűjtött és tájékozódott a lengyelországi belső ügyekben. A báró hosszú varsói tartózkodása nagy valószínűséggel az Arsztlan Giráj kán halálhíre miatti habozás következménye lehetett. Ebből a helyzetből csak Choiseul herceg válasza mozdíthatta ki, és bírhatta rá arra, hogy folytassa útját a tatárok felé. Choiseul levele szeptember elején érkezett meg. Ebben a francia külügyminiszter szilárdan kitartott eddigi véleménye mellett: Tott bárónak folytatnia kellett az útját a Krím felé az eredeti utasításainak megfelelően, mivel

---

⁵ Emeric-Joseph de Durfort, Durfort-Civrac márk (1716–1787). Diplomáciai pályája előtt a Royal-Vaisseaux ezred ezredese, majd 1755-ben angliai kiküldetésben vett részt. Ezután került sor bécsi nagyköveti kinevezésére először Velencében (1755–1760), majd Nápolyban (1760–1765) és végül Bécsben (1767–1770). 1787. április 8-án hunyt el. ADC, Personnel première série vol. 27. fol. 99 127. Vö. DUPARC, 1958, 229.

⁶ TOTT, 2008, 113.

⁷ Az új kánról alkotott vélemények nem mindig osztották ezt az optimizmust. Például Vergennes gróf konstantinápolyi nagykövet Fornetti krími konzulnak írt 1767 szeptember 7-i levelében így nyilatkozott róla: „Les traits epars que j’y ay recueilli du caractere du Khan ne nous preparent pas M. a un regne fort actif de sa part et aussy courageux que les criconstances l’exigeroient. J’en suis reellement fache pour le bien de la chose en general et en particulier pour M. de Tott. Lequel a vüe le pays n’aura pas beaucoup d’occasion de donner l’essor a ses talents et a son zele si le Khan est adonné a l’opion ainsy qu’on le soupçonne. J’ay peur que ce ne soit un mal sans remede cette habitude une fois formée ce n’est qu’en continuant l’usage de l’opium et en le rendant plus frequent que les Tiriaki peuvent faire quelque diversion a l’assoupissement dans lequel ils vegetent et que qu’on se procureroit quelque intervalle lucides mais les efforts qu’ils font pour se menager quelque sensation de gayeté achevant d’épuiser leurs forces ils tombent dans une apathie qui leurs rend la retraille d’autant plus necessaire qu’ils sont hors d’état de se produire.” CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 206 fol. 214.

azok céljai nem változtak meg.⁸ Miután megérkezett Hotinba, a helyi pasa rögtön fogadta és tájékoztatta a lengyelországi helyzet egyre veszélyesebb változásairól. Ezt követően érkezett meg Jászvásárba, ahol találkozott a moldvai fejedelemmel, II. Callimachi Gergellyel, aki 1767. február 3-tól 1769. június 14-ig volt hivatalban, és akit már jól ismert konstantinápolyi tanulóévei időszakából.⁹ Jászvásárból október 3-án indult tovább, és négy nap múlva érkezett meg Kiselába, a Dnyeszter torkolatánál található tatár településre, ahonnan újabb tíz nap alatt jutott el Bahcsiszerájba, küldetése végső célállomásához.¹⁰

A báró megérkezése után rögtön nekilátott küldetése valamennyi részének végrehajtásához. Erről rendszeres és pontos levelezés útján tájékoztatta a külügyi államtitkárságot. Choiseul herceg elégedetten nyugtázta a krími konzul munkájának eredményeit, és egyre jobban érdeklődött a térség eseményei iránt. A versailles-i kormánzatnak a fekete-tengeri kereskedelem ügyében tett erőfeszítéseiről pedig az 1768. február 18-i levelében számolt be: „Tájékoztatásául szeretném közölni, hogy nemrég alakult Párizsban egy fekete-tengeri kereskedelmi társaság, és a mellékelt füzetkében olvashat e nagyszabású vállalkozás főbb elveiről.”¹¹ Másfelől pedig Choiseul továbbra is arra ösztönözte a bárót, hogy folyamatosan tájékoztassa a lengyelországi események alakulásáról anélkül, hogy bármiféle beavatkozás látszatát keltené. Ezek szerint Tottnak továbbra is az utasításában meghagyott tervet kellett követnie. Az esetleges hadműveleteket illetően a herceg a legnagyobb óvatosságra intette: „Ami azokat a követendő utasításokat illeti, amelyek arra az esetre vonatkoznak, ha kikérnék az Ön tanácsait a hadműveletekről, valószínűleg még egy ideig nem látjuk azokat időszerűnek.”¹²

A francia külügyminiszter érdeklődése láthatóan nőtt a térség iránt. Erről tanúskodnak az egyre sűrűbben érkező és egyre komolyabb hangú levelei. A politikai diskurzusában megjelenő oroszellenes kirohanásai és filippikái olyan szókészletet használnak, amelyek előrevetítik a francia forradalom jelszavait. A leggyakrabban használt politikai tartalmú szavai a következők voltak: despotizmus, szabadság, köztársaság, nemzet stb. A lengyel nemesi köztársaságban a nemesi szabadságjogok kiterjedt rendszere és az anarchikus széttagoltság jellemezték a korabeli közállapotokat. A lengyel köznemesség kohéziója alapvető két pilléren állt: a politikai szabadságjogokén és a katolikus vallásén. Az 1768. február 29-én megalakult bárói konföderáció éppen e két fontos elv védelmét tűzte ki céljául. Choiseul herceg nem mulasztotta el felhívni a krími konzulja figyelmét e fontos esemény jelentőségére: „A Podóliában nemrégiben kirobbant konföderációs mozgalom igen érdekes és vaskos témát nyújt majd az ügybuzgalmának. A konföderáltak felvonták a vallás és a szabadság zászlaját. A mozgolódás oly nagy Lengyelországban, hogy nem lesz meglepő, ha továbbterjed a tűz az egész országra. Tudni vélik, hogy

⁸ Choiseul herceg Tottnak (Compiègne, 1767. augusztus 22.) BMV, MS, série L. 278, tome I, fol. 23–24.

⁹ „Cette circonstance, Monseigneur, m'est aussi favorable, que celle de la liaison particulière, que j'ai contractée à Constantinople avec le Prince de Moldavie actuel.” BMV, MS, série L. 278, tome I, fol. 3.

¹⁰ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 208 fol. 422.

¹¹ Choiseul herceg Tottnak (Versailles, 1768. február 18.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 11.

¹² Choiseul herceg Tottnak (Versailles, 1768. március 18.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 24.

a konföderáltak a tatárok segítségét kérik, és talán majd Önhöz is fordulnak. Ez esetben a magatartásának megfontoltnak kell maradnia, egészen addig, amíg az események más fordulatot nem vesznek.”¹³

Choiseul herceg óvatossága nem volt alaptalan, hiszen elég, ha a 18. század első felének egyik tanulságos történelmi példájára gondolunk: 1734-ben a lengyel örökösödési háború során a francia intervenció csapatai súlyos veszteséget szenvedtek Gdańsk ostrománál... A francia diplomácia ezért minden nyílt beavatkozást elvetett, és várakozó álláspontra helyezkedett a bárói konföderációval kapcsolatban, amely esetleg a „lengyel könnyedség múlt szalmalángja”¹⁴ is lehetett. A pontos tájékozódás és a jobb kapcsolattartás érdekében Choiseul herceg küldött egy Taulès¹⁵ nevű másik ügynököt is Podóliába, akinek a lengyel konföderáció támogatása volt a feladata. Mivel a konföderációs csapatok és a cári orosz seregek hadműveletei nem messze zajlottak a határtól, a báró haladéktalanul tájékoztatta erről a tatár kánt.¹⁶ Az információs háború nagyon gyorsan elkezdődött, hiszen az oroszok különféle álhíreket terjesztettek azzal kapcsolatban, hogy a törökök és a tatárok nem fogják támogatni a lengyel konföderációt.¹⁷ Egyébként Makszud Giráj kán a francia konzulnak személyesen cáfolta is a hírt.¹⁸

Miután Choiseul herceg már régóta elégedetlen volt Vergennes gróf nagyköveti tevékenységével, a király nevében 1768. április 25-én visszahívta, és utódjául Saint-Priest gróft nevezte ki. A sommás visszahívó levél diplomáciai virágnyelven adta Vergennes gróf tudtára a tényeket: „A király, miután úgy gondolta, hogy az Ön kiküldetésének időtartama már jóval meghaladta az átlagos külszolgálati időt és mivel az Ön egészségi állapota is megromlott az utóbbi években, és ezáltal a pihenésre vágyik, Őfelsége úgy döntött, hogy lehetővé teszi ezt Önnek azáltal, hogy volt kegyes Önt visszahívni. Ugyanakkor Őfelsége kinevezte Saint-Priest lovagot nagyköveti minőségben az Ön helyére.”¹⁹

¹³ Choiseul herceg Tortnak (Versailles, 1768. április 25.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 50–51.

¹⁴ *Uo.*, fol. 51–52.

¹⁵ Pierre-Jean-François de Taulès de Domecq (1731–1820), oléroni származású nemes, 1757-ben lépett a francia királyi hadseregbe, majd 1764-től a külügy szolgálatában tevékenykedett. Először a svájci francia nagykövet titkára Genfben (1766), majd később Soleure-ben (1767). 1768-ban a lengyel és moldvai határvidéken hajtott végre kiküldetést. Később a külügyminisztériumban 1769-től 1771-ig svájci történelmi munkákat készített. 1771-ben szaidai, majd később (1776) szíriai és palesztinai konzullá nevezték ki. Ebbéli minőségében személyesen is találkozott a báróval, annak levantei ellenőrző körútja alkalmával. Voltaire egyik közeli barátja volt. ADC, Personnel première série vol. 65 fol. 272–290.; MÉZIN, 1995, 560–561.; BODINIER, 1987, 159.

¹⁶ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszera, 1768. június 15.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 56–58.

¹⁷ „Je reçois dans ce moment d'extroit des nouvelles de Varsovie du 11 et 18 mai, par les qu'elles il paroît que la Russie se dispose à poursuivre la consommation de son projet, en employant de nouvelles forces contre les confédérés de Podolie, dont les succès continuent; on mande aussi, que le Prince de Repnin après avoir repandu qu'il avoit reçu une lettre du hospodar de Moldavie pour l'informer de celles que la Porte et le Kan des Tartares auroient écrites aux confédérés dans le dessein de les porter à un accomodement, en leur otant tout espoir de secours, avoit enfin assuré que Monsieur Obreskow, lui en avoit enfin envoyé copie.” Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszera, 1768. június 25.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 66–67.

¹⁸ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszera, 1768. július 2.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 75.

¹⁹ Choiseul Vergennes-nek (Versailles, 1768. április 25.) CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 33 fol. 709.

Vergennes gróf visszahívásának volt egy protokolláris oka is: a nagykövet a király engedélye nélkül vette feleségül a konstantinápolyi Anne de Viviers özvegyet, akinek származása nem felelt meg a rangjának. Az 1767. március 9-i keltezésű házassági szerződésükben ráadásul elismerték két korábban született fiukat is.²⁰ Az esetet azért is érdemes kihangsúlyoznunk, mivel Tott bárót a korábbi magyar nyelvű életrajzaiban előszeretettel keverték rokonsági kapcsolatba az említett konstantinápolyi özvegyasszonnyal.²¹ Mindezt nemcsak Anne de Viviers születését igazoló okiratok cáfolják, hanem az a tény is, hogy a titokban megkötött házasságáról Vergennes gróf a következőképpen számolt be a bárónak: „Ha nem tettem eddig említést Önnek a családi állapotomban bekövetkezett változásról, az nem azért volt, mivel az nem tartott számot az Ön érdeklődésére. Az irántam való barátsága és őszintesége alapján Önt azok közé sorolom, akik nem ítéli el a vallásom és érzelmeim által számomra törvényszerű tettemet. Elismertem két nagyon helyes gyermeket, közülük a nagyobbik már hatévesen is örvendetes reményeket ígér. De nem vallhattam be a gyermekeimet anélkül, hogy az anyjukat ne nevezem meg. A meggondolatlanságommal számos jogos szemrehányást érdemeltem ki, de ez egy olyan kérdés, amelyben elítélnék. Ugyanakkor, ha még tovább ingadozom, akkor az életem is veszélybe kerülhet. Még most is érzi az egészségem azon kínokat, amelyeket a szívem természetes vonzódása miatt kellett elszenvednem. Egyébként elégedett vagyok az új helyzetemmel, az Ön által is ismert hitvesem sokkal kedvesebb nekem, mint valaha, és bolondulásig szeretem a gyermekeimet.”²²

A lengyelországi események időközben egyre jobban kiéleződtek. 1768 júliusában a lengyel konföderáció csapatainak sikerült a mai Ukrajna területén egy felkelést kirobbantani, amely során összecsaptak az oroszbarát kozák csapatokkal. A visszavonuló lengyel csapatok oszmán területre jutottak az őket üldöző kozákokkal együtt. A kozákok megtorlásul felégették az oszmán fennhatóság alatt álló Balta kisvárost, amely nyílt nemzetközi konfliktust eredményezett az Oszmán Birodalom és Oroszország között. Az agresszió híre 1768. július 5-én érkezett meg Bahcsiszerájba. A megtámadott határterület kormányzója, bizonyos Jakub aga már korábban szoros kapcsolatba került a báróval, aki a vásárolt tatár lovak határon való átszállítását kívánta vele intézni. Az áldozatok között voltak janicsárok és egy fiatal mirza (tatár nemes) is, akinek az apja részt vett a tatárok és oroszok közötti összecsapásokban.²³ Tott báró elérkezettnek látta az időt a cselekvésre, és azonnal beszámolt a francia külügyminiszternek a történekről: „Az orosz csapatok baltai betörését a mufti közölte velem aznap, amikor e hír megérkezett a kánhoz, jómagam pedig igyekeztem Önnek beszámolni erről az Oszmán Birodalmat végre felébreszteni képes kalandról, valamint arról, hogy van-e ennek kihatása Lengyelország további leigázása szempontjából, mivel Oroszország a tervei végrehajtásakor most már semmire sincs tekintettel. Sajnos nem tudtam, Méltóságos Uram, a kán e hírt továbbító, tegnap útnak indult első

²⁰ MURPHY, 1982, 166.

²¹ L. ZACHAR, 1984, 227.

²² AFV, Vergennes Tottnak (Konstantinápoly, 1767. szeptember 3.). Fordította Tóth Ferenc.

²³ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. július 9.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 102.

követével megüzenni azokat a gondolatokat, amelyek tegnap este Makszud Gerájjal folytatott megbeszélésemen felmerültek.”²⁴

A baltai incidens fordulópontot jelentett az oszmán–orosz kapcsolatok alakulásában és a kán békepolitikája ellenére is egy *casus belli* teremtett. A válság kibontakozása ugyanakkor még több időt vett igénybe, ami az oszmán hatóságok Vergennes gróf nagykövet által gyakran ostorozott nehézkességének tudható be.²⁵ A keleti despotizmusról akkoriban kialakult divatos kép, amely a szultánt óriási hatalommal felruházott önkényúrnak mutatja be, a valóságban nem teljesen állta meg a helyét. Erről Choiseul herceg a következőket írta a Vergennes grófnak a konstantinápolyi nagyköveti poszton felváltó Saint-Priest grófnak szóló utasításaiban: „nagyon tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy az uralkodó akarata az egyedüli törvény Törökországban. Ellenkezőleg, szinte az összes fontos kérdésben olyan vizsgálódásnak és formalitásnak van kitéve, amely a birodalom sorsát egy vagy több más személy kezébe helyezi. Az intézmény lényege az lenne, hogy a törvény uralkodjon, de valójában a hatalommal rendelkezők érzelmei és a kapzsisága gyakran meghazudtolják, és nagyon gyakran a szélsőségesen nagy hatalmú személyes érdekek kerülnek előtérbe, amelyeket csak a Nagyúr korlátlan hatalma képes ellensúlyozni az alattvalói személye és élete ügyeiben. (...) A belső kormányzat mindig az ilyenek kezébe került, hacsak a szultánok erőteljes tevékenysége vagy kiemelkedő tehetsége nem helyezte őket döntési pozícióba e furcsa demokrácia (sic!) rendszerében”.²⁶

A Porta habozása a kán környezetét is tétlenségre kárhóztatta, és a térségben tevékenykedő orosz emisszáriusok malmára hajtotta a vizet, akik továbbra is azt terjesztették, hogy a felkelő lengyeleket a törökök és a tatárok nem fogják megsegíteni.²⁷ Valójában a kán nem nagyon bízott a lengyel felkelőkben, akiket elég kétes hírnév övezett a Porta belső kormányköreiben is.²⁸ Másrészt pedig az óvatosság jellemezte a kán politikáját, mivel nem tudhatta, hogy az európai hatalmak és különösen a Habsburg Monarchia hogyan reagálnak majd az esetleges kelet-európai hadműveletek be-

²⁴ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. július 10.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 86–87.

²⁵ Vergennes Tottnak (Konstantinápoly, 1768. augusztus 1.): „...je m’attendois que l’assemblée des Mirzas que vous aviez annoncée auroit eù lieu et auroit operé une representation de leur part assez pressante pour échauffer le phlegme Ottoman.” CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 207 fol. 158.

²⁶ DUPARC, 1969, 454.

²⁷ „Je n’ai pas négligé, Monseigneur, de faire part au Kan de l’avis que Monsieur le chevalier de Vergennes ma également fait l’honneur de me communiquer, relativement au moyen que le Prince de Repnin employe une seconde fois pour décourager les Polonnois, en leur otant toute esperance d’être secourus par la Porte, Maxud Gueraï ma paru indigné d’une conduite aussi indécente, et m’a demandé si je savois la dernière reponse du ministre russe à Constantinople.” Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. augusztus 14.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 143–144.

²⁸ „J’ai tenté aussi vainement d’inspirer à Maxud Gueraï un peu de confiance dans le genie militaire de la République, afin d’engager ce Prince a presenter à la Porte les Polonnois sous un point de vüe plus avantageux, mais l’évenement de leur dispersion, n’a pas secondé mes efforts.” Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. augusztus 14.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 163.

indulására.²⁹ Időközben Tott báró folytatta a fekete-tengeri kereskedelemmel kapcsolatos észrevételeinek kidolgozását is, amelyeket a levelezéséhez csatolva juttatott el a versailles-i kormányzathoz.³⁰

Tott báró két évet töltött több tatár kán környezetében Pierre Ruffin orientalistával együtt, és pontosan tájékoztatta a francia külügyminisztert a hadi és diplomáciai eseményekről.³¹ A kiküldetésének Kirim-Geráj kán halála vetett véget 1769-ben, mivel annak utódja már nem tartott igényt a francia konzul szolgálataira. Ezt követően Tott báró Konstantinápolyba utazott, hogy rég nem látott családjá körében várja a versailles-i udvar utasításait. Az 1769. április 11-én megérkező francia diplomata a háborús félelmek és káosz zűrzavarában találta az oszmán fővárost.³² A szultán olasz orvosának és apja barátainak segítségével hamarosan sikerült az uralkodó közelébe férkőznie. Katonai szaktudása és tapasztalatai révén a törökül is jól beszélő francia huszártiszt gyorsan elnyerte a szultán és a török miniszterek elismerését és bizalmát. Elsősorban a tüzérség Bonneval pasa által már a 18. század első felében megkezdett fejlesztését javasolta az oszmán uralkodónak. A feladatot természetesen François de Tottra bízták. A francia huszártiszt számára óriási kihívás volt, hogy elméleti ismeretek hiányában ilyen nagyszabású és kiterjedt szaktudást igénylő munkával kellett megbirkóznia.

A helyzet tovább súlyosbodott, amikor a török flotta megsemmisítő vereséget szenvedett a cseszmei tengeri ütközetben 1770. július 5-én. E váratlan fordulat következtében a legsürgősebb teendő a Dardanellák-tengerszoros védelmét biztosító erődítmények megerősítése volt. Az új konstantinápolyi francia nagykövet, Saint-Priest gróf javaslatára a Fényességes Porta 1770 júliusában François de Tottot bízta meg azzal, hogy oldja meg a tengerszorosok védelmét Orlov admirális Konstantinápolyt fenyegető flottájával szemben.³³ A báró a Dardanellák várait és azok védőit egyaránt igen lehangoló állapotban találta. Az orosz flotta végül csak egy kísérletet tett a tengerszorosokon keresztül való betörésre, amelyet Tott báró vörösre izzított ágyúgolyókkal hiúsított meg. E fényes haditett nemcsak a báró katonai érdemeit öregbítette, hanem a vereségekbe befásult védőseregbe is új erőt öntött.³⁴ Az erődítési munkálatok még több hónapig tartottak. Ezalatt a konstantinápolyi francia követség segítségével új ágyúállásokkal erősítette meg az erődítményeket, amelyek így már ellen tudtak állni egy esetleges tengeri támadásnak.

A Dardanellák védelme után újabb, egyre bonyolultabb feladatokkal látták el, amelyek közül a legfontosabb a török tüzérség reformja volt.³⁵ Tott báró nem volt hivatásos tüzértiszt, viszont tapasztalatból ismerhette e fegyvernem számos alapelemét. Nemsokára megbízták még egy új, európai mintára szervezett tüzéregység létrehozásával és

²⁹ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszera, 1768. augusztus 24.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 148–150.

³⁰ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszera, 1768. augusztus 1.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 163.

³¹ DEHÉRAIN, 1923, 1–32., Vö. TOT, 2014.

³² CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 44 767.

³³ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 45 407.

³⁴ TOT, 2008, 205–206.

³⁵ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 45 497.

francia típusú gyorstüzelésű ágyúk öntésével is. A francia tüzérség e korban a világ legfejlettebb szintjén állt, amelyet olyan híres mérnökök alapoztak meg, mint Saint-Rémy, Béliidor vagy Gribeauval. Choiseul herceg, a hétéves háború utáni hadi reformok fő ösztönzője a tüzérség reformját a híres Gribeauvalra bízta, aki új rendszerű (*systeme Gribeauval*) gyorstüzelésű tüzérségével biztosította a francia hadsereg fölényét e fegyvernemben egészen a forradalmi és napóleoni háborúkig.³⁶ Véleményem szerint a François de Tott által bevezetett reformok valójában a híres *systeme Gribeauval* sajátos török változatát képviselték. A tüzelés gyorsaságának fokozásával elért eredményeit hamarosan, már 1770 decemberében az első nyilvános bemutatóján megsemmisíthette a konstantinápolyi közönség.³⁷

1771 elején újabb feladatokkal bővült a francia huszártiszt tevékenységi köre: új, francia típusú ágyúk öntésével, a tüzérség oktatására alkalmas iskola alapításával bízták meg. Ezenkívül az uralkodó kérésére a folyókon való átkelésre alkalmas saját tervezésű pontonhidakat is gyártott.³⁸ III. Musztafa szultán a reformok elkötelezett hívének bizonyult, de a legtöbb oszmán méltóság gyanakodva figyelte a báró modernizáló tevékenységét.³⁹ A Fekete-tenger felőli orosz tengeri támadás kiküszöbölése érdekében rábízták még a Boszporusz-tengerszoros védelmének megerősítését is. A tervek elkészítését követően, 1773. február 16-án kezdték el az erődök építését. Ezzel egyidőben folytatta a konstantinápolyi korábban elkezdett reformjait is. Így az erődítmények építése 1776-ig, Tott báró távozásáig tartott. E várak egyike még a 20. század elején is állt, és a helyi hagyomány szerint a „madzsar kaleszi” (magyar vár) nevet viselte.⁴⁰

Az ágyúöntés bonyolult feladatát Tott báró egy új öntőműhely felállításával kezdte Hasköyben 1772-ben. 1773-tól egy kisebb francia különítmény is dolgozott itt az irányítása alatt. Sikeresen alkalmazta a svájci Jean Maritz (1711–1790) által bevezetett horizontális ágyúcsőfűrési technológiát, amellyel a lövések pontosságát és gyorsaságát lehetett növelni. Az öntőműhely Tott báró távozása után egy angol renegát, bizonyos Campbell Musztafa aga és egy francia őrmester, Antoine-Charles Obert irányítása alatt néhány évig még tovább működött.⁴¹ Az épület egyébként még ma is áll Isztambulban. A 19. században hajóhorgonyokat gyártottak itt, majd 1993-tól napjainkig kiállítóteremként használják.

A „hitetlen gyaur” sikereinek láttán a hagyományos török tüzérség rémulten próbálta megvédeni tekintélyét és mindent elkövetett, hogy Tott báró reformjait meggátolja. Ebben a helyzetben szükségessé vált egy teljesen új, európai mintára képzett tüzérség létrehozása, amelyet közvetlenül François de Tott parancsnoksága alá helyeztek.⁴² Ez a gyorsaságáról híres tüzérség, amelyet törökül *szüratcsik*nek neveztek, tovább növelte

³⁶ BÉLY, 1992., 562–563.

³⁷ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 45 587–588.

³⁸ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 46 147–148., 213–214., 219.

³⁹ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 46 220.

⁴⁰ PALÓCZY, 1916, 119.

⁴¹ HITZEL, 1994, 295; BODINIER, 1987, 163.

⁴² CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 48 265.

tektélyét tisztelőinek szemében, de ezzel arányosan irigyeinek számát is. Ugyanakkor újításai nemcsak egy francia mintájú tüzéregység létrehozását eredményezték, hanem hosszabb távon hozzájárultak az új európai szellem térhódításához is a török hadseregben. Elsősorban a saját modern egyenruha, az európai hadseregekben már a 17. század végétől rendszeresített bajonet és különösen a szigorú fegyelem bevezetése jellemezték ezt az új egységet.⁴³ A *szüratcsik* magasabb illetménye hozzájárult a hagyományos török hadsereg elitjének számító rendkívül befolyásos janicsárok féltékenységéhez is. Így nem sokkal Tott báró távozása után a *szüratcsikat* feloszlatták.⁴⁴

François de Tott törökországi tevékenysége igen komoly európai visszhangot kapott a korabeli médiában. Ezek a korai folyóiratok – s különösen azok, amelyek a francia királyi cenzúra hatáskörén kívül álltak – rendszeresen és alig leplezett iróniával tudósítottak a török haderő megreformálásán buzgólkodó francia katonatiszt tevékenységéről. Mivel a korabeli sajtóban a távoli területekről érkező hírek szerepeltek a címlapokon, a konstantinápolyi események hírértéke fokozottabb jelentőségű volt. A híres *Gazette de France* hallgatása Tott báró törökországi reformjairól egyértelműen a cenzúra hatásával magyarázható. A neve így csak Franciaországba való megérkezése után, 1776. július 14-én, versailles-i bemutatása alkalmából jelent meg a lap hasábjain.⁴⁵ A széles körű európai hírverésnek köszönhetően François de Tott katonai eredményeit gyakran túlértékelték, és személyének néha emberfeletti hatalmat tulajdonítottak. Az újsághírekre II. Katalin cárnő Voltaire-rel folytatott levelezésében igen érzékenyen reagált.⁴⁶ Másrészt pedig a hírverés pozitív hatása előre garantálta Tott báró emlékiratainak (*Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*) európai sikerét.⁴⁷

E néhány Konstantinápolyban eltöltött év François Tott báró diplomáciai és katonai pályája csúcspontját jelentette. Franciaországba való visszatérése után újabb nagyszabású tervvel állt a francia kormány elé: az Oszmán Birodalom egyik leggazdagabb tartományának, Egyiptomnak az elfoglalását tűzte ki célul. A terv legnagyobb hibája az volt, hogy ellentétben állt a külügyminiszter, Vergennes gróf keleti politikájával, amelynek egyik alappillére az Oszmán Birodalom integritásának megőrzése volt. 1777-ben a haditengerészeti minisztérium javaslatára Tott bárót kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott tervezetet nyújtott be az udvarnak.⁴⁸ Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító Vergen-

⁴³ TOTT, 2008, 231–232.

⁴⁴ A *szüratcsikat* Halil Hamid pasa nagyvezír uralkodása alatt (1782–1785) újjászervezték. HITZEL, 1994, 296.

⁴⁵ *Gazette de France*, 1776. július 17.

⁴⁶ Vö. TOTT, 1995.

⁴⁷ Vö. LAURENS, 1984.

⁴⁸ Lásd e témához: CHARLES-ROUX, 1929.

nes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

Terveinek megíúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megért, és több nagy nyelvre lefordították. Vergennes gróf külügyminiszterként is nagy figyelmet fordított Tott báró e munkájára. Egy a Francia Akadémia könyvtárának kéziratárában található levelezés alapján megállapítható, hogy Vergennes a külügyminisztérium főtanácsosát, Pierre Michel Hennint⁴⁹ bízta meg a báró kéziratának alapos átolvasásával és cenzúrázásával. A báró 1784. november 3-i levelében udvariasan megköszönte Hennin-nek a gondos munkáját és küldött a könyvből egy-egy példányt neki és Vergennes grófnak is.⁵⁰ Hennin két nappal későbbi válaszában külön kihangsúlyozta a miniszter e munka iránti érdeklődését: „Átadtam Vergennes gróf úrnak a könyve neki szánt példányát. A miniszter nagyon elégedettnek tűnt, hogy olvashatja a munkáját és megbízott, hogy köszönjem meg Önnek. Noha igen elfoglalt volt, mégis úgy tűnt nekem, alig várja, hogy olvashassa (vagy lehet, hogy már el is kezdte olvasni).”⁵¹

A bárót 1785-ben az északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki, és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. Uralmának a forradalom idején, 1790-ben egy lázadás vetett véget, s a hajdani híres diplomata csak ezt követően vonult emigrációba. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafürdőn élhette le, gróf Batthyány Tódor vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkonyház”-nak (*Hexenhaus*) keresztelték át. A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafürdői temetőben.⁵²

*

⁴⁹ Pierre Michel Hennin (1728–1807), francia diplomata. Számos kiküldetésben vett részt Lengyelországban és Svájcban. Voltaire nagy elismeréssel írt róla 1766. április 13-i Damilaville-nek írt levelében: „Nous avons pour résident un homme de lettres très-instruit qui aime les arts. Il est dans l’intention de se fixer parmi nous, car il a fait venir une bibliothèque de plus de 6,000 volumes. C’est un homme qui pense en vrai philosophe, ami de la paix et de la tolérance, et ennemi de la superstition.” Idézet: VOLTAIRE, 1826, 129.

⁵⁰ „Je m’empresse de vous adresser, Monsieur, le tribut que je dois à votre lecture, je dois le même hommage au ministre qui vous a constitué mon censeur et je vous prie de luy remettre le second exemple cy joint.” Tott levele Hennin-nek (Párizs, 1784. november 3.) BI, MS 1279 Fonds Hennin fol. 240.

⁵¹ „J’ai remis à M. le comte de Vergennes, l’exemplaire que vous lui aviez destiné. Ce ministre m’a temoigné etre tres satisfait de pouvoir lire votre ouvrage et m’a (temoigné) chargé de vous en remercier. Quelqu’occupé qu’il soit-il m’a paru tres empressé de le lire (ou a deja entrepris la lecture).” Hennin levele Tottnak (Párizs, 1784. november 5.) BI, MS 1279 Fonds Hennin fol. 241. Fordította Tóth Ferenc.

⁵² TÓTH, 2011, 190–192.

Az itt közölt leveleket, melyeket az Archives de la Famille de Vergennes-ben őriznek, a „Correspondance avec le baron de Tott” címet viselő anyagban, legjobb tudomásom szerint eddig még nem adta ki senki. A szövegátírásnál elsősorban az Archiv für Reformationsgeschichte korai újkori szöveggondozásra vonatkozó ajánlásait (Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. *Archiv für Reformationsgeschichte*. 72. Bd. 1981. 299–319.) vettem figyelembe. A szöveg archaikus, következetlen helyesírását megtartottam, változtatásokat jobbra csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás terén végeztem.

Források

1.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1767. május 16.)

Vergennes gróf meglepődve írja Tott bárónak, hogy még nem kapta meg a legutóbbi levelére írt válaszát. Röviden összefoglalja annak tartalmát, és gratulál a báró új megbízatásához. A levél végén megemlíti a báró feleségét és beszél a konstantinápolyi francia követséget sújtó járványról is.

a Constantinople le 15. may 1767

J'ai vu, Monsieur, avec bien de la surprise dans la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 15. mars dernier que ma reponse du mois de decembre ne vous etoit pas encore parvenue. Je ne comprend rien a ce retard, je vous l'ai adressée ainsi que les autres qui l'avoient precedée sous le couvert de M. l'abbé de la Ville⁵³ dont l'exacititude ne vous est pas moins connue qu'a moi. Peut etre aurès vous negligé de le prevenir du voyage que vous avez entrepris, et de lui donner les renseignemens necessaires pour assurer votre correspondance. Quoi qu'il en soit, je ne veux pas vous laisser le moindre doute sur mon empressement pour cōoperer a tout ce qui peut intéresser votre satisfaction et votre convenance. Je vous marquois donc dans cette lettre egarée que j'avois recu avec aplaudissement et reconnoissance l'ouverture que M. le duc de Choiseul m'avoit faite a votre sujet; quant au traitement a vous faire je l'ai proposé un peu plus fort que celui qui avoit ete accordé a M. votre pere. Je vous offrois tout ce qui peut dependre de ma cooperation pour seconder les vues d'instruction qui vous font désirer votre retour dans ce pays, et je ne vous demandois pour prix de ma bonne volonté que de la docilité et de la suite. Le ministre ne m'ayant pas fait l'honneur de repondre a la lettre qui vous

---

⁵³ Jean-Ignace de la Ville (1690–1774), francia egyházi hivatalnok és diplomata. 1746-ban a Francia Akadémia tagjai közé választották.

concerne, j'ignore Monsieur qu'elles sont ses dispositions presentes, pour ce qui est des miennes, elles ne varient point, vous vous en apercevrez si les circonstances nous reunissent. Madame de Tott voudroit bien que ce fut un moment plus tost, je ne puis condamner son impatience, c'est sa tendresse pour vous qui l'excite; elle s'allarme quelques fois de l'incertitude ou vous la laissés, elle a peine a se persuader qu'il y a des choses qu'on doit faire a ses meilleurs amis, pour moi à tout votre reticence, la discretion est une qualite essentielle dans notre carriere. Il me suffit d'entrevoir que votre voyage en Suisse n'a pas ete entrepris pour des objets de curiosité c'est autant qu'il faut a l'interest que je ne puis cesser de prendre a ce qui vous regarde. J'ai bien des graces a vous rendre Monsieur, de celui que vous voules bien prendre vous meme aux frequentes secousses que nous essayons, dans le principe elles m'allarmoient, je craignois la caducité du palais, mais nos architectes m'ont rassuré et m'ont rendu ma tranquillité. Ma santé ne m'en donne pas a beaucoup près autant, je suis fort tourmenté depuis environ trois semaines d'un vilain rhume qui m'engage la tete et la poitrine, c'est la maladie a la mode, peu de personnes l'évitent, ma maison est un vrai hopital. J'ai bien 25. personnes sur le grabat, le pire est que tous mes secretaires sont malades. Cela n'est pas commode au moment de l'expédition, nous nous entraidons le mieux possible qu'il nous est possible non sans nous etourdir mutuellem(ent) par des quintes de toux. Si la saison vouloit s'adoucir je me flatteroi d'être bien tost quitte de mes souffrances, mais elle continue a etre rigoureuse, des pluyes continuelles refroidissent l'air et le rendent tres malsain.

J'adresse cette lettre sous le couvert de M. de Bournonville aussi que vous me le recommandes, receves la je vous prie co(mme) le garant de la tendre amitie que je vous conserve et du fidele attachement avec le quel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

2.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1767. szeptember 3.)

Vergennes gróf gratulál Tott bárónak a küldetéséhez, amely valószínűleg az általa javasolt 15 000 livres évi jövedelemmel is jövedelmezőbb lehet. Mindenesetre takarékosagra buzdítja a saját és családja érdekében. Miután röviden beszámolt a báró családjának állapótáról, Vergennes a saját személyes híreit osztja meg vele. Beszámol arról, hogy két korábban született gyermekének anyját feleségül vette, és nyilvánosan elismerte őket. Utal az ezzel járó nehézségekre és belső vívódásaira is.

a Constantinople le 3. septembre 1767

Si vous etes content, Monsieur, de vous raprocher de moi, votre satisfaction m'est commune, l'interest que je prend a vos avantages vous est garant du plaisir avec lequel je participe a une destination qui vous est un temoignage flatteur de la confiance de notre chef. Vous devez cepend(ant) regretter que la circonstance qui en a ete le motif ait cessé d'exister, mais je suis bien persuadé qui vous saures tirer parti de celles que vous rencontreres; le succes ne decide pas toujours du merite, c'est le travail qui caracterise celui-ci.

Je puis juger sur ce qu'on me marque que vous devez etre satisfait de votre traitement, j'avois demandé pour vous 15000£ lorsqu'il etoit question de votre retour icy. J'espere qu'on vous aura donné mieux. Le pays n'exigeant pas un certain faste songes un peu a l'avenir et a votre famille; je ne pretens pas vous faire icy des representations importunes, je m'en raporte a Madame de Tott; la partie o'conomique est plus le fait des dames que le notre. Madame votre epouse est toujours a la campagne ou je sais qu'elle jouit avec toute votre famille d'une tres bonne santé.

Si je ne vous ai pas parlé Monsieur, de mon changement d'etat ce n'est pas que je me sois défié de l'interest que vous voudries bien y prendre; votre amitié pour moi et votre honneteté m'assure que nous n'etes pas de ceux qui censureront une action dont la religion et la tendresse me faisoient une loy. J'ai avoué deux enfans asses intéressans pour leur figure, et dont l'ainé qui est dans sa sixieme année annonce des dispositions asses heureuses; je ne pouvois avouer les enfans sans faire connoitre leur mere. Ma precipitation m'a attiré des reproches tres merités, c'est un article, sur le quel je passe condamnation, mais il est sçur que si j'avois balancé plus longtemps c'en etoit fait de mon existence. Ma sante se ressent encore de la violence des combats que je me suis rendu pour resister a la pente naturelle de mon coeur. Au reste je suis tres content dans mon nouvel etat, mon epouse qui a l'honneur d'être connue de vous m'est plus chere qu'elle ne me la jamais ete, et je raffole pour mes enfans. Reclus dans ma maison, j'y jouis de la paix interieure de mon ame et de la douce consolation d'aimer et d'être aimé. Les sentimens qui m'attachent a ma famille ne prennent point sur ceux que j'ai voués a mes amis, je me flatte que vous ne me feres pas un grief de vous compter dans le nombre; vous ne doutez pas Monsieur, de la solidite de vos droits sur mon amitié si vous en uses avec toute la confiance que je souhaite vous inspirer dans la sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

3.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1767. szeptember 9.)

Vergennes gróf Tott báró krími küldetéséhez dragománként Pierre Ruffin küldi segítségül. A nagykövet melegen ajánlja Ruffin szolgálatait barátjának. Szó esik még a dragomán el-látmányáról is. A levél végén – egy szótárral kapcsolatos kérést követően – beszámol még a báró családjának egészségi állapotáról is.

a Const(antino)ple le 9. 7bre. 1767

Je vous ai prevenu, Monsieur, par ma lettre du 2. de ce mois que je me disposois a vous envoyer M. Ruffin⁵⁴ qui doit etre aupres de vous en qualite de votre drogman, j'esperere que vous seres content du choix, ce jeune homme a de l'esprit et de l'aplication et son caractere est aimable. Ce sera une ressource pour vous dans un sejour ou j' imagine qu'on connoit peu les agrements de la societe. M. Ruffin ne vous sera pas utile pour les traductions turques, il a une bonne mais il compose meme joliment, ainsi vous poves en tirer parti dans votre secretaierie. M. le duc de Choiseul m'ayant fait l'honneur de me consulter sur le traitement a faire a ce drogman, j'ai demande pour lui un apointement de six cents piastres, je n'aurai pas reponse a ce sujet d'icy a deux mois. En attendant s'il avoit besoin de quelques secours vous poves lui en faire l'avance et je vous en tiendrai compte. J'ai compté a ce drogman p(iastr)es 250. p(our) se mettre en equipage et pour des frais de son voyage.

M. Fornetti⁵⁵ a entre ses mains un dictionnaire de Mninski qui appartient a ma chancelierie. Je l'ai deja prevenu de vous le laisser, vous aures agreable Monsieur, de lui en faire votre receu que je retirerai en lui faisant rendre le sien.

Tout ce qui vous appartient dans ce pays ci est en bonne sante et tres impatient de savoir ou nous aller. Votre destination est encore un mistere que je ne revelerai que lorsque je vous y saurai rendu.

Je vous recommande M. Ruffin que je me flatte que vous aimeres lorsque vous le connoitres, comme je pense que vus ne voules pas vous eterniser en Crimée, formes le pour vous succeder lors que les circonstances vous appelleront a un emploi plus distingué que celui que vous remplissés.

J'ai l'honneur d'etre avec un tres sincere attachement, Monsieur. Votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

---

⁵⁴ Pierre Jean Ruffin (1742–1824), francia diplomata és orientalista.

⁵⁵ Pierre-Luc Fornetti (1732–1790), konstantinápolyi francia szolgálatban álló dragomán, Tott báró előtt krími konzul.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. január 12.)**

Ebben a levélben a nagykövet tájékoztatja a bárót, hogy az előző konzult kísérő tatár küldönccel egy ingaórát küldött a kánnak. A levél beszámol még egyéb tatároknak küldött ajándékokról és a báró által küldött váltólevelek intézéséről is.

a Constantinople le 12. janvier 1768

Le tchoadar du Kan, Monsieur, qui a accompagné M. Fornetti voulant retourner en Crimée j'en profite pour avoir l'honneur de vous prevenir que je lui ai remis une boete bien emballée qui contient une pendule, que je souhaite qui ne vous arrive pas en morceaux; si je n'avois suivi que mon idee j'en aurois differé l'expedition jusqu'à l'ouverture de la navigation, mais voyant que le Kan la desire, et souhaitant moi meme contribuer a vous rendre agreable, je risque l'evenement sur l'assurance que le tartare me donne qu'il en aura le plus grand soin et qu'il aura attention qu'elle ne souffre point du transport. Pour ce qui est des deux glaces que vous m'aves demandées, Messieurs, elles sont pretes mais il est de toute impossibilité que le tchohadar s'en charge.

Je joins icy ma reponse a la lettre que le S(erenissi)me Kan m'a fait l'honneur de m'adresser par le S(ieur). Fornetti, si vous juges devoir la remettre vous voudrés bien l'accompagner des assurances de mon respect et de mon zele.

Le Tartare vous remettra encore une boete qui renferme quatre petites tabatieres de nacre de perles incrustées en vermeil que M. Fornetti pretend etre du gout des Tartares, je vous en aurois envoye un plus grand nombre si j'en avois trouvé d'avantage, mais les bagatelles sont tres rares maintenant par ce que la consommation en est tres restraite tout etant monte sur le ton de la frugalité. Il ne sera pas mal que vous accoutumies ceux avec les quels vous vives a cette idée, il faut savoir resister aux demandes, autrement vous en seres assailli, par tout on aime ce qui ne coute rien, mais notre cour veut le fruit de ses depenses. J'ai acquitté la lettre de change de p(iastres) 376 que vous aves fournie a Yassi et dont M. Fornetti etoit porteur, je l'ai employée en depense dans l'etat de mes frais ext(raordinair)es je compte que M. le duc de Choiseul ne m'en refusera pas le remboursement ainsi que celui des avances, de service dans lesquelles vous pourres me constituer, je lui demanderai ses ordres à ce sujet afin d'etre en regle.

Votre 2de. lettre de change de p(iastr)es 1500 en faveur de Miché Sipriano a pareillement ete acquittée, ne tires plus sur moi je vous prie pour vos besoins personnels par ce que je serois hors d'etat de faire honneur a vos traites; vous aves d'ailleurs dans M. votre beau frere un agent zélé et qui s'entend mieux que moi aux negociations pecuniaires.

Je ne vous parle point Monsieur, des affaires publiques, je n'ai rien de plus nouveau que ce que je vous ai marqué le 3. de ce mois, tout est parfaitement tranquille icy et rien ne caractérise une attention plus vigilante et plus active que par le passé.

J'ai l'honneur d'être avec un sincère et inviolable attachement Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur

De Vergennes

Je vous prie de dire à M. Ruffin que je lui ai obtenu une gratification de p(iastres) 50 pour sa traduction Turque, et qu'il veuille bien déléguer icy quelqu'un pour la recevoir ainsi que les appointemens qui a datte du 1r. de cette année sont de p(iastre)s 600.

5.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. január 19.)

Ebben a levelében Vergennes gróf – kihasználva az éppen akkor induló tatár küldönc lehetőségét – gyors levelet és egy újságot küld a bárónak. Sajnálja, hogy a moldvai levelezési útvonal kialakítása során nem tudott a báró jó viszonyt kialakítani az ottani titkárral. Óvatosságra inti az orosz kémekkel és ügynökökkel szemben. Végül beszámol egyéb küldemények sorsáról is.

a Constantinople le 19. janvier 1768

J'apprend, Monsieur, qu'il est arrivé un tchohadar du Kan et qu'il doit être renvoyé demain, quoi qu'il ne m'ait point apporté de vos lettres je ne veux pas le laisser partir sans vous porter des lignes de mon souvenir. Je serai flatté s'ils intéressent votre amitié, pour ce qui est de votre attention je n'ai point de nature à lui offrir; la gazette ci jointe de Vienne renferme ce que je sais de plus nouveau sur les affaires de Pologne, vous y verrez le détail des conditions que les dissidens et les Grecs orientaux non unis ont obtenu et on peut dire qu'ils ne se sont pas mal partagés, mais ce qui pourroit exciter quelque réflexion, est cette qualification de frères orientaux qu'on donne aux desunis; il semble qu'on veuille faire la coalition de tous les Grecs de Turquie et de Pologne sous les étendards de l'imperatrice de Russie.

Je joins icy Monsieur, un paquet de la cour à votre adresse plus en autre que M. Nagni m'a adressé à cachet volant pour vous avec la lettre que vous lui avez écrite. Ce n'est pas sans quelque raison qu'il est affecté du stile sec que vous avez employé avec lui. Il faut avoir droit commander pour exiger des services avec hauteur, et ni vous ni moi n'avons le droit sur le secrétaire. Sa réponse vous dit assez clairement que vous ne devez pas compter sur sa coopération pour votre correspondance; je l'avois pressenti lors que je vous ai insinué que la voye de Moldavie n'étoit pas la meilleure; j'ai le malheur que

vous ne me comprenez pas bien, pour moi qui ai compris à merveille le piquant de votre réponse à mon insinuation je devrais m'abstenir de reiterer mes conseils, cependant je ne me laisserai pas de vous repeter pour votre interest personnel co(mme) pour le bien du service, gardés vous de vouloir donner trop d'éclat à votre mission, elle est jalouée, elle n'est pas vûe de bon o'il, on pourroit vous jouër quelques mauvais tours dont je partagerois le regret avec vous mais dont le prejudice vous demeureroit tout entier. Soyés simple dans votre conduite, elle est veillée et espionnée de près; vous m'avez laissé ignorer si les Russes ont un emissaire à Bactcheseray et je ne dois pas vous taire que le resid(ent) de Russie en recoit des avis et qu'il est fort au fait de tout ce que vous faites. Vous savez qu'il n'est pas charitable, et il n'épargne pas les sarcasmes lors qu'il trouve l'occasion d'en dire. Mais ce n'est pas ce qui m'inquiete; l'essentiel est que vous ayez les regards ouverts sur ce pays ci, et que vous ne donniez jamais une prise legitime sur vous.

Le tchohadar du Kan qui a conduit icy M. Fornetti n'a pu se charger de la pendule que je vous avois annoncée, comme il sera en etat d'annoncer qu'elle est prete, le retard de l'expedition ne doit pas faire un grief; elle sera chargée avec les deux miroirs sur le premier batiment qui partira pour Crimée.

Voicy un nouveau paquet de Moldavie à votre adresse que M. Nagni m'a expédié et qui arrive. Ce secretaire me marque qu'il renferme une lettre de M. Gerault, vous serés donc plus savant que moi au sujet de la Pologne, il y a longtems que je n'ai point de ses nouvelles.

J'ai l'honneur d'être avec un tres sincere attachement Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

6.

Vergennes gróf levelé Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. március 17.)

Vergennes gróf újabb küldeményét ezúttal egy török hajó kapitányára bízta. Kéri a bárót, hogy jelezzén vissza, ha megkapta a csomagot.

a Constantinople le 17. mars 1768

Abdulrahman Reys, Monsieur, qui commande un batiment d'Hassans douanier de Crimée et qui doit se rendre au port de Guslevé à embarqué sur son bord pour consigner à vos ordres au dit Guslevé ou en tout autre endroit au Levant pourroit le forcer d'arriver, une caisse emballée contenant les effets compris dans la note que vous trouverez jointe à cette lettre. Il est muni d'un teskeré de la douane, et je lui ai payé deux sequ-

ins pour le notis de cet envoy. Je vous remettrai son receû par la premiere occasion qui se presentera voye de terre.

Ayés agreable, Monsieur, de m'accuser la reception de cet commission que je desire qui vous arrivent promptement et heureusem(ent). Bien mortifié de n'avoir pas servi plustot votre empressement, mais la saison y faisoit un obstcle superieur a mon zele.

J'ay l'honneur d'etre avec le plus sincere attachement, Monsieur, votre tres humble et tres obéissant serviteur.

De Vergennes

7.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. április 22.)**

Vergennes gróf megköszöni a bárónak a neki elküldött kocsit és beszámol annak állapotáról. Felajánlja a pénzügyi segítségét és óvatosságra inti egy örmény hitelezővel szemben. Tájékoztatja arról is, hogy az általa elküldött tatárföldi bőrárumintákat továbbította Marseille felé. Reményét fejezi ki az újonnan alapítandó krími francia kereskedelmi képviselőlet jövőjét illetően, de több óvatos tanácsot is megfogalmaz ezzel kapcsolatban. Végül beszámol fia himlő elleni inokulációjáról is.

a Constantinople le 22. avril 1768

J'ai receû, Monsieur, a peu de jour de distance les deux lettres particulieres que vous m'aves fait l'honneur de m'ecrire les 23. et 24. du mois passé. La voiture que vous voules bien me ceder et que vous m'aves expediée sous la sauve garde de ceux de vos gens qui n'ont pû resister a l'ennuy du sejour de Crimée, est arrivée sans autre avarie que le rayon d'une roue de derriere cassée, elle a soufert bien d'avantage dans le penible voyage que vous aves fait. Esprit qui est chargé du radoub y trouve bien des parties essentielles endommagées, les essieux sont rongés et doivent etre rechargés; un des brancars est rompu, mais tout cela est susceptible d'etre reparé et quand bien meme il ne le seroit pas je n'en serois pas moins sensible, Monsieur, a la complaisance avec laquelle vous vous etes preté a vous de faire de ce meuble en ma faveur. M. Charpentier qui par etat doit en connoitre le prix est chargé de le fixer de concert avec M. votre beau frere, j'espere qu'ils sauront s'entendre sans l'intervention d'un tiers qui les concilie. Les 32. piastres convenues pour le transport de cette voiture ont ete acquittées. Je vous envoye par precaution la quittance du Reys. Si par aventure il s'avisoit de dire qu'il n'a pas ete satisfait vous seres en etat de le convaincre par sa propre signature qu'il en impose.

Je suis tres aise, Monsieur, d'avoir retabli le calme dans votre coeur. Ce n'étoit pas assurément par choix que je l'en avois banni, je ne reviendrai pas sur le passé. Ce seroit

rapeller des souvenirs amers. Rien de pareil ne peut plus arriver maintenant que les objets sont mieux éclaircis entre nous qu'ils ne pouvoient l'être dans les premiers momens de votre arrivée. Vous savez que vous avez credit ouvert chez moy, je vous conseille d'en profiter plus toste que d'avoir recours a ces emprunts. Je sais de M. votre beau frere qu'il y a un armenien qui vous fait des avances sans interest, ce procedé est trop genereux pour un homme de cette nation, prennes garde que sous le voile du desinterressement il ne vous fasse surpayer ses services par le haut prix auquel il vous passera l'argent.

Un de nos batimens etant parti avant hier pour Marseille j'y ai chargé le paquet renfermant des cuirs de Tartarie que vous m'avez adressé pour M. le duc de Choiseul et un autre qui m'a paru contenir des coureaux pour M. de Foucher; j'ai prevenu le ministre et le commis de cet envoi que j'ai recommandé a mon correspondant a Marseille. Lorsque vous seres dans le cas de m'en faire d'autres, ayez agreable Monsieur, de specifier exactement les quantités (comme) les qualités des choses renfermées dans vos paquets; nos douanniers ne sont pas aussi faciles qu'autrefois.

Je ne conçois pas Monsieur, ce qui rend les occasions de correspondance si rares; il y a a peu près 25. jours que le dernier tchohadar est arrivé, les circonstances pourroient exiger cependant de plus frequens envois. Ma peine est que les depeches s'accumulent dans ma chancellerie et que vous pouvez croire que je vous negligé lorsque je suis tres empressé a vous faire part de toutes les notions interessantes que je puis avoir.

L'utilité qu'on peut se promettre d'un commerce se rendant plus sensible par des experiences que par des speculations purement theoriques, j'espere que vous apprendrez avec plaisir Monsieur, qu'il est question de formé un etablissement en Crimée; un de nos negocians qui a concû le projet d'y envoyer un regisseur avec un assortiment de marchandises, me la confié, je l'ai fort encouragé et je l'ai meme assuré de toute votre protection. Je ne puis encore vous dire quand le commissionnaire pourra partir, mais je dois vous prevenir qu'il sera limité a ne pouvoir faire aucun credit aux Bazorian Bachi du Kan, a ceux des Sultans enfin a qui que ce soit. Ce furent les credits qui ruinerent un etablissement qui avoit ete fait du tems de M. Peyssonnel et qui en fut p(our) son fond capital. Le nouvel etablissement devra faire son commerce au comptant ou par échange. Le regisseur qu'on doit envoyer parlant bien le turc ne sera peut etre pas dans le cas d'avoir besoin d'un censal (?), au pis aller s'il faut qu'il en prenne un; il doit etre de son choix, et je pense qu'il vous convient d'autant mieux Monsieur, de ne point paroistre y influencer, qu'indépendamment de la liberté qu'on doit laisser aux negocians de placer leur confiance ou bon leur semble, il seroit a craindre qu'on n'abusât de l'autorité que vous vous seriez arrogée, pour s'ouvrir par votre moyen des crédits dans un magasin ou on ne vous le refusera pas personnellement mais ou je vous conseille tres fort de ne cautionner personne.

Mon fils cadet est au douzieme jour de l'inoculation de la petite verole sans qu'il y ait encore le moindre signe que la maladie ait pris, le retard asses indifferent en lui y me inquiete la mere deja fort affectée de la perte qu'elle a faite de son fere Pelzaki qui est mort la semaine derniere d'une consommation.

Soyes assuré Monsieur, que s'il estoit en mon pouvoir d'adoucir l'ennui de votre exil vous n'y auries que des agrements, mais ne pouvant changér la nature des choses je ne puis que prendre part a votre situation. Vous aves la scureté de l'interest que j'y prens dans le sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'etre, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

8.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. május 8.)

Vergennes gróf ebben a levelében a bárónak újabb küldeményeket továbbít egy Paul nevű férfi segítségével, akit melegen ajánl. A báró sógora segítségével további kevésbé értékes árukat kíván még eljuttatni neki.

a Constantinople le 8. may 1768

M. Paul qui va vous joindre, Monsieur, vous remettra une expedition enorme qui vous justifiera que ce n'est pas ma faute si vous n'etes pas informé exactement de tout ce qu'il vous importe de savoir. Je souhaite que le guignon qui s'opose a l'activité de notre correspondance ne rend pas la navigation de votre nouveau chirurgien lente et difficile.

M. Rambaud vous envoie par la meme occasion les bagatelles que vous avez demandé, j'espere que vous en seres content; ne vous plaignes pas de lui. Si vous ne receves pas des pendules, il m'a assuré que malgré toutes ses recherches il n'a pu en trouver. Il y en avoit quelqu'une de fort belle a l'encan du Palais d'Hollande, je comptois meme en acheter, mais les Capy Kyaya ont couru sur mon marché, et l'argent leur coute si peu que j'ai du me retirer.

Je vous recommande M. Paul, il merite vos bontés par l'honnetet  de ses sentimens et par la regularite de sa conduite. Faites lui gagner de l'argent, car il en a grand besoin, il n'est plus jeune et sa fortune n'est pas encore commenc e.

J'ai l'honneur d'etre avec un sincere et inviolable attachem(ent) Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

9.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. május 12.)

Vergennes gróf ebben a levelében szintén a küldeményről ír. A levele végén a gróf kételkedésének ad hangot a lengyel konföderáció haderejével kapcsolatban.

a Constantinople le 12. may 1768

J'espere, Monsieur, que je suis encore a tems de profiter du tchohadar au quel j'ai fait remettre hier un paquet de depeches a votre adresse, pour vous faire parvenir les deux incluses qui me sont venues par le courrier de Vienne. Je n'ai d'ailleurs receû rien d'interessant par cette voye. Il ne paroît pas en general qu'on ait beaucoup d'opinion des forces et des ressources de la confédération, et le silence de M. le duc de Choiseul a cet egard me fait presumer qu'il n'avoit pas connoissance de cette espece de revolution le 30. mars datte de sa depeche.

C'est toujours avec plaisir que je vous renouvelle les assurances du sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être; Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

10.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1765. november 25.)

Vergennes gróf a báró figyelmébe ajánl két örmény kereskedőt, akiket a krími francia kereskedelem fellendítése érdekében küldenek a tatárok földjére. A gróf kéri a bárót, hogy segítse minden lehetséges eszközzel a munkájukat.

a Constantinople le 19 mai 1768

Les porteurs de cette lettre Monsieur, sont les nommés Yadsiaga Oglou Cremia, et Bahadour Oglou Hadgi Agob, tous deux arméniens de nation que M. de la Porterie⁵⁶ envoie en Crimée en qualité de commis avec des marchandises pour son compte en

---

⁵⁶ Ismeretlen francia kereskedő. Valószínűleg a marseille-i kereskedelmi kamara egyik tisztségviselője lehetett.

attendant qu'il donne un chef à l'établissement qu'il se propose d'y former si les affaires l'y invitent.

M. de la Porterie ayant l'honneur d'être connu de vous, Monsieur, je ne doute pas que l'estime dont vous êtes prévenu pour lui, et votre zèle pour le progrès de notre commerce, ne vous engagent à favoriser un essai qui entre dans vos vues et qui aura de plus grandes suites si le succès justifie l'opinion que ce négociant s'est fait des ressources de la Crimée pour un commerce utile. La grace qu'il attend de vous, et que je demande en son nom et au mien, Monsieur, est de protéger ces Arméniens dans leurs personnes autant que vous le pourrez sans vous commettre, et notamment dans tout ce qui sera du ressort et leur commerce, et en particulier pour ce qui concerne les douanes et la liberté des crédits. Daignez aussi vous intéresser pour leur obtenir les facilités nécessaires pour l'expédition des grains qu'ils voudront envoyer à Constantinople. C'est là un assez bon retrait parce qu'il est icy d'un débit prompt et sûr.

J'ai l'honneur d'être avec un sincère et inviolable attachement, Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur.

De Vergennes

11.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. május 19.)

A levélben Vergennes gróf a báró más konstantinápolyi nyugati diplomataknak küldött leveleinek továbbításáról és beszámol. Itt valószínűleg a báró szolgálatába állt osztrák és porosz alattvalók ügyeiről van szó. A levél további részében beszámol a francia krími kereskedelem fejlesztésének ügyében tett újabb lépésekről. Megtudhatjuk még, hogy a báró nagykövetnek elküldött kocsiját megjavíttatták, illetve hogy különféle matematikai kísérleti eszközöket igényelt Franciaországból. A levél végén a gróf a felesége üdvözlését is továbbítja a bárónak.

a Constantinople le 19. mai 1768
rep(onse) le 7. juin

J'ai receû, Monsieur, les deux lettres particulieres que vous m'aves fait l'honneur de m'écrire la 1ere le 4. avril et l'autre sans datte. J'ai fait remettre a M. Brognard⁵⁷ celle qui lui etoit adressée. Je suis plus edifié que surpris de l'accueil que le ministre a fait a vos prieres en faveur des sujets de sa souveraine que vous aves receuillis: son coeur n'est point inaccessible a la pitié, mais je doute que le sentiment influe egaleement sur l'envoyé

---

⁵⁷ Franz Anton Brognard, császári diplomata (internuncius) Konstantinápolyban 1766 és 1769 között.

de Prusse et qu'il dispose a retracter la sentence d'abandon qu'il a prononcée contre les sujets prussiens que vous avez admis a jouir de vos charités et qu'il qualifie de deserteurs dont il ne peut ni doit se mesler. Toute fois je lui en ferai parler, mais je ne me promets pas plus de mes nouveaux offices que de ceux que M. Fornetti lui a deja faits de votre part. C'est pourquoy je vous exorte Monsieur, a vous de faire de ces gens la s'ils vous sont inutiles et a charge.

M. Fornetti m'ayant fait naitre la tentation d'une fourrure de peaux d'agneaux de Crimée, il estoit naturel qu'il se chargea du soin de la satisfaire; dans toute autre position j'aurois imploré votre amitié, aussi convaincu que je le suis que vous trouves du plaisir a obliger vos amis et je me flatte d'avoir a cet egard des titres de preference.

J'apprend avec plaisir Monsieur, l'arrivée d'Abduraman Bey sur vos côtes, j'espere que tout ce qu'il a embarqué a votre adresse vous sera parvenu bien conditionné. Si la quit-tance des deux sequins de nolis ne s'est pas trouvée dans le duplicata de la lettre qu'il vous a portée elle sera aparament dans l'original qui a passé par une autre voye.

J'ai deja eu l'honneur de vous faire mes remerciemens Monsieur du sacrifice que vous avez bien voulu me faire de votre voiture et je ne puis trop vous renouveler les assurances de la reconnoissance dont je suis penetré. Votre berline est sur pié et M. Char-pentier en a deja fait l'essai, je suis impatient d'en jouir, mais ce n'est pas chose aisée dans cette place ci de trouver des momens libres p(our) se promener.

Les intrumens de mathematiques que vous demandes a Monsieur, ont du estre portes hier abord du batiment ou M. Paul est embarqué et que la tramontane retient encore a Cavac. Si elle dure aujourd'hui je ferai passer par cette voye mes depesches ci jointes, n'ayant pu profiter d'un tchohadar qui a du partir la nuit derniere p(our) Crimée, le tems n'étant pas suffisant p(our) chiffrer. Vous trouveres dans mon expedition une lettre a votre adresse arrivée hier de Moldavie dont on n'a pû dit-on faute d'occasions vous l'envoyer en droiture.

L'expres qui a accompagné votre dernier paquet est un maladroit, arrivé le dimanche matin il n'a rendu vos lettres que le jour suivant. Cet homme ne connoit pas le prix du tems, mais ce qui est plus plaisant est qu'il ne paroît pas se douter que vous l'avez expedié. Je lui ferai compter onze p(iastr)es pour sa peine, si vous lui avez promis plus, ayes agreable de l'acquitter et d'en faire note dans l'etat de vos frais ext(raordinaires).

Ma femme qui est tres sensible a votre souvenir vous en fait ses remerciemens, et veut que je vous assure qu'elle partage tous les sentimens qui vous repondent du sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. május 29.)**

Vergennes gróf ebben a személyes hangú levelében beszámol a bárónak arról, hogy a király visszahívta Konstantinápolyból, és Saint-Priest grófot nevezték ki a helyére. Ezt megnyugtató megoldásnak tekinti – amelyet egészségi állapotára hivatkozva is szerencsésnek tart –, csak terhes felesége állapotára való tekintettel nyugtalan. A konstantinápolyi szolgálatban elért eredményeit – beleértve a báró küldetését is – fontosnak tartja, ezért kicsit sajnálja, hogy távoznia kell.

a Constantinople le 29. mai 1768

receu le 15. Juin

Le tchohadar, Monsieur, qui avoit ete chargé de la conduite de M. Fornetti est icy depuis deux jours. Il s'excuse de n'avoir rien aporté de votre part sur ce que vous eties hors de votre logis lorsqu'il s'y est dit-il presenté pour recevoir vos ordres. Je suis mortifié de ce nouveau contretems dont je sonnerai mot cependant, par ce que quoi que fort innocent en lui meme, il pourroit etre interpreté desavantageusement. C'est la un service passif et bientost je ne pourrai plus vous en rendre d'autres. J'ai obtenu mon rapel. Le Roy considerant la durée de ma mission qui a de beaucoup excédé le terme d'usage, et les frequentes indispositions auxquelles ma santé en sujette depuis quelque tems a bien voulu m'accorder un repos qui m'est indispensablement necessaire. M. le chevalier de Saint Priest est nommé pour me remplacer en qualité d'ambassadeur, il doit partir dans le courant du mois de juillet, mais je ne l'attens pas avant la fin de septembre. M. le duc de Choiseul toujours obligeant et bienfaisant me fait l'honneur de me marquer que le Roy se reserve de me donner a mon retour en France des temoignages de sa générosité et de la satisfaction qu'il a de mes services. Je ne me flatte pas Monsieur, d'avoir excité cette satisfaction, mais j'ai la scureté de n'avoir rien negligé pour m'en rendre digne; vous aves dans ma correspondance avec vous un echantillon de mon zele pour tous les objets de service qui m'étoient recommandés.

Content de voir luire l'espoir d'une tranquillité qui est necessaire a la conservation de mon individu, je ne partirai pas cependant d'icy sans regret. Vous y aures part, Monsieur, vos succes m'interessent et le plaisir d'y coôperer auroit fait une compensation surabondante de l'excédant de travail qu'il m'en auroit couté. Je dois aussi des regrets aux ministres ottomans qui daignent m'honorer des leurs. Pardonnés cette effusion a ma sensibilité ou a mon amour propre. La nouvelle de mon rapel est pour les grands et les petits un sujet reel de peine. Le sentiment qui est general m'oblige d'autant plus qu'en cherchant a bien servir le Roy j'ai toujours aspiré a meriter l'estime de la nation avec laquelle je vivois et j'ai la consolation de l'avoir obtenue. Je suis persuadé que mon suc-

cesseur l'obtiendra et plus pleniement encore et plus promptement je ne le connois pas personnellement, mais le choix de M. le duc de Choiseul fait son eloge; la preference qu'il lui a fait donner assure qu'il le connoit capable de bien remplir ce ministre difficile. Je souhaite a M. de Saint Priest plus de bonheur que je n'en ai eu, et que d'heureuses conjonctures lui fassent recevoir les fruits de la graine que j'ai semée sans qu'elle ait encore rien produit. Un guignon persecuteur veut que ma femme se trouve grosse, et probablement ses couches auront lieu a la fin de decembre ou au commencement de janvier prochain. Dans cet etat il n'est pas possible qu'elle s'embarque en novembre, ce contretiens me desesperes. J'en écris a M. le duc de Choiseul, je lui peins mon embarras, je lui demande conseil et assistance. Vous trouverez ci-joint Monsieur, un paquet de ce ministre qui m'est venu par le dernier ordinaire. Je vous envoie encore les nouvelles les plus fraiches de Pologne, elles interresseront scurement votre curiosite et plus encore votre zele. J'aurois beaucoup a vous dire sur ce sujet, mais ma sante qui est violement tracassé, et l'expedition imminente du courier de Vienne ne me permettent pas de suffire a tous. Vos reflexions supleeront aux miennes, mais ce n'est pas asses d'en faire, il faut encore en exciter et c'est la le point de la difficulté pour vous comme pour moi.

Comptes sur mon amitié Monsieur, partout ou je serai; a Toulonjon co(mme) a Constantinople vous aures en moi un ami zelé, occupé a faire des voeux pour votre prosperité, et qui ne se demetira jamais du tendre et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

13.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. június 11.)

Vergennes gróf ebben a levelében az orosz diplomácia és a lengyel konföderáció levelezésével kapcsolatos megjegyzésekkel próbálja óvatosságra inteni a bárót. Megemlíti neki azt is, hogy Hotinban – az informátorai szerint – egyes személyek a báró nevére hivatkozva tevékenykedtek. Ebben az ügyben is felhívta a figyelmét a fokozott óvatosságra.

a Constantinople le 11. juin au soir 1768

L'Armenien, Monsieur, qui m'a aporté vos depeches du mois d'avril me fait savoir dans le moment qu'il part demain, et le vent de sud souffle, ainsi je ne puis esperer du repit de sa part. Ne voulant point laisser partir cette occasion que je crois sure, sans gratifier votre curiosité et l'interest que vous pouvez prendre aux affaires de Pologne, je vous envoie les dernieres nouvelles que j'en ai receues, elles sont du 11. et 18. du mois passé. Vous y remarqueres avec quelque surprise l'anecdote de la lettre que le p(rin)ce

Repnin doit avoir reçeu de p(rin)ce de Moldavie, et la communication faite au meme ambassadeur des lettres que la Porte et le Kan des Tartares doivent avoir ecrites au confederes de Podolie. Mon premier movem(en)t a ete le doute, mais le fait est certain, on en convient icy et l'on pretend avoir eu des motifs legitimes pour en usér ainsi. Il ne m'appartient pas d'en discuter la legitimité, je ne me ferois jamais avisé je l'avoue de croire qu'il convint a la gloire de l'Empire ottoman de nourrir l'orgueil russe et d'acheter la bonne intelligence avec cette puissance par des soumissions que je ne me permettrai pas de caracteriser. D'après cet echantillon vous pouvez apretier au juste l'avenir. Je souhaite qu'il ne vous offre que des motifs de gloire et de consolation, pour moi qui ne veux plus chercher de satisfaction que dans moi meme je languis dans l'attente de mon successeur p(our) etre chargé d'un fardeau dont je me suis chargé avec la certitude que j'y succomberois.

Je sais de la poste que deux de nos gens ont paru a Kotzim sans autre commission que de s'informér de ce qui se passoit. On m'a dit clairement qu'un de ceux-la etoit envoyé par de Tott. Vous saures ce qui en est. Je ne vous demande point ce qu'il peut convenir que j'ignore. C'est la premiere fois que je vous entens nommér. J'avois toujours evité de mettre votre nom au jeu. Je souhaite que cette premiere mise soit sans consequence.

Adieu Monsieur, puissies vous etre heureux et content, pour moi je serai l'un et l'autre lorsque dans mon village je n'aurai a souffrir que les ecarts de mon curé et les imbecillités de mes paysans.

J'ai l'honneur d'etre avec un tendre et fidel attachement, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes.

Ci joints Monsieur, un paquet de gazettes qui m'est venu par la voye de Marseille.

14.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. július 17.)

Vergennes gróf ebben a személyes hangú levelében biztosítja a bárót arról, hogy a barátságuk nem változik a visszahívása ellenére sem. Beszámol arról, hogy hamarosan megérkezik az utódja, Saint-Priest gróf, és ő is készül a hazautra. Mivel a felesége elvetélt, az utazás kisebb veszélyt jelent a családjá számára. Reményei szerint hazaérkezése után majd folytathatja a szolgálatot, bár kétségeit sem leplezi. Kétkedően nyilatkozik a Párizsban megalapított Fekete-tengeri Kereskedelmi Társaság jövőjét illetően is. A konstantinápolyi szolgálatban elért eredményeit – beleértve a báró küldetését is – fontosnak tartja, ezért kicsit sajnálja, hogy távoznia kell.

a Constantinople le 17 juillet 1768

La lettre Monsieur, dont vous m'aves honoré le 15. du mois passé et qui a suivi celle du 26. justifie la confiance ou j'étois que mon rapel affecteroit votre amitié, ce n'est pas sans raison que vous m'accordés des regrets; mon successeur dont il me revient de toute part les plus grands eloges pourra etre plus utile que je ne l'ai ete a votre instruction, mais il ne desirera certainement pas plus que je le fais de contribuer a vos succes. L'éloignement qui ne tardera pas a nous separer, Monsieur, interrompera necessairement toute liaison d'affaires entre nous, mais il n'alterera pas l'amitié que je vous ai voüé et l'interest que je prendrai dans tous les tems a votre satisfaction et a votre prosperité.

Le micmandar⁵⁸ et M. Fornetti partent dans deux jours p(our) aller rencontrer M. de Saint Priest a Belgrade. J'ignore quand il pourra etre icy, je n'ai point d'avis direct de ses dispositions et quelques lettres de Paris marquent que son depart pourra etre différé jusqu'a la fin de juillet. Cela suposé je ne dois l'attendre icy que dans le mois d'octobre. Bien avancé, et je devrai naviguer en decembre. Le motif qui pouvoit m'autoriser a passer icy l'hiver n'existe plus, ma femme ayant fait le mois dernier une fausse couche bien penible dont je dois cepend(ant) rendre grace a dieu, car il y auroit eu a craindre si sa grossesse eut tenu plus longtems qu'il ne lui en eut couté la vie. J'aurai donc Monsieur, des peines et des angoisses a essayer avant d'etre au terme du repos, une navigation d'hiver n'est rien moins que douce, mais je suis resigné a souffrir est que ma femme et ma famille puissent resister.

Je ne vous parle point de mes esperances, M. le duc de Choiseul a eu la bonté de m'assurer que Sa Majesté daigneroit me donner des marques de sa libéralité et de la satisfaction qu'elle a de mes services. J'en ai grand besoin, non seulement je ne suis pas riche mais je ne suis pas a mon aise. Le travail de Const(antino)ple a ruiné ma santé, c'est ce que j'y ai gagné de plus reel.

Je vous rend mille graces Monsieur, de la protection que vous voules bien accorder aux facteurs de M. de la Porterie. Je sens que le 1er may est bien mince relativement aux vues plus etendues que l'on a. Mais il faut dans ce pays-ci aller pié a pié. La compagnie formée a Paris que pretend faire le commerce de la mer Noire par le Danube ira sans doute plus rapidement. Reste a voir comment elle s'en tirera. Pour moi je ne mettrai pas l'enchere a ses actions, je me consente d'avoir resisté a la tentation d'en dire mon avis a M. le duc de Praslin qui m'en a touché quelque chose mais de maniere a me faire croire qu'il n'en auguroit pas avantageusement. Je vois par une de vos lettres que son cousin y prend plus d'interest, j'en suis fáché pour vous Monsieur, et pour mon successeur. Ce sera une epine qui vous donnera a tous deux des embarras de plus d'une sorte. Cette perspective je vous l'avoue me rend plus chere celle de mon prochain depart.

Je sais Monsieur, qu'il y a peu a compter sur les rapports des tchohadars, mais si l'on peut prendre confiance dans leurs promesses le Batch tchohadar qui se trouve icy est disposé a nous servir. Je lui ai fait une galanterie dont il s'est montré reconnoissant, et il

---

⁵⁸ Törökül 'vezetö'-t jelent.

m'a fait assurer que tout ce qui lui viendrait pour moi, ou lui seroit recommandé de ma part passeroit scurement a sa destination.

Conserves moi votre amitié, Monsieur, je la justifierai dans tous les tems par la fidélité du sincere et parfait attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

15.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. augusztus 1.)

Vergennes gróf ebben a humoros hangú rövid levelében válaszol a bárónak egy általa ajánlott ismeretlen személyt illetően. Ironikusan utal a jezsuiták feloszlatott babcsiszerei rendházára, akik nem tudják majd megóvni a bárót a kísértésektől.

a Constantinople le 1r. aoust 1768

Le G(rand) persan Monsieur, m'a remis la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire pour me le recommander, je me preterai volontiers a lui rendre les services qui peuvent dependre de moi, mais je sais trop ce que je puis pour un moine qui ne se plaît que dans l'enceinte de son couvent, et qui paroît n'avoir pas eu l'art de vous etre agreable. Ses confreres qui connoissent aparament son inquietude ne paroissent pas fort curieux de le retenir icy et suivant les aparances le renverront en Moldavie. Je suis tres faché que l'absence de ce religieux vous prive de l'absolution, mais vous etes jeune, robuste et sage. Trois qualités qui vous la rendent peu necessaire, d'ailleurs la vie qu'on mene en Tartarie ne fournit que des occasions meritoires. Cepend(ant) si le diable s'avisait de vous tenter co(mme) Saint Antoine dans le desert, il ne faut que de l'eau benite pour le chasser, nos moines perrohns vous en fourniront et a bon compte autant et plus qu'il n'en faut p(our) chasser toute la cohorte infernale.

Je n'ai pu profiter a mon grand regret Monsieur, du retour de quelques tchohadars qui sont partis hier, mais le courier de Vienne me pressoit, et celui-la ne souffre point de
delays.

J'ai l'honneur d'être avec un sincere et fidele attachement Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

16.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. szeptember 17.)

Vergennes gróf ebben a baráti hangú rövid levelében kiemeli a báró tehetségét, és reméli, hogy Saint-Priest gróf is értékelni fogja. Megígéri a bárónak, hogy – barátsága jeléül – elküldi neki az egyik lengyelországi eseményekről szóló dolgozatát.

a Constantinople le 17 septembre 1768

Vous me faites trop d'honneur, Monsieur, si vous me regardez comme un guide utile, mais cela supposé vous n'êtes pas dans le cas de me regretter, vous avez en vous même tout ce qu'il faut pour vous bien diriger, sagesse, prudence, lumière, dextérité et ce qui n'est pas moins recommandable une application constante à faire usage de ces heureux dons. C'est un témoignage que je me plais à vous rendre Monsieur, et que je suis bien assuré que mon successeur confirmera. Il me tarde qu'il soit à portée de le faire, car ma santé ne résiste plus au travail, cependant je dois prendre patience et me faire courage encore quelque temps, car je ne prévois pas que M. le chevalier de Saint Priest soit ici avant le commencement de novembre. Suivant les derniers avis il n'a du arriver à Vienne qu'à la fin du mois passé, j'ignore au reste s'il devoit y faire quelque séjour.

Vous m'avez témoigné quelque curiosité Monsieur, de voir quelqu'un des esquisses dont je vous ai fait dernièrement mention. Comme on m'assure que votre domestique est encore dans le canal retenu par les vents contraires, et que cette occasion doit paroître sûre, j'hazarde de vous envoyer en clair un petit ouvrage sur les circonstances de Pologne, ce n'est qu'un précis dans lequel on a du même se serrer, le seul bien qu'il peut avoir est qu'il rapproche des particularités importantes qu'il en bon de ne pas perdre de vue. Vous voudrez bien Monsieur, recevoir cette communication comme un gage de mon amitié qui ne sais vous rien refuser, et que je vous prie de ménager.

En cessant notre correspondance ministérielle je me flatte que vous ne me refuserez pas la continuation de vos sentimens, les miens vous sont entièrement acquis et il vous repondent de la durée du fidele et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre très humble et très obeissant serviteur

De Vergennes

17.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. november 3.)**

Vergennes gróf e rövid levelében búcsúzik el a bárótól. Bár kegyvesztettként nehezen tud majd neki segíteni, biztosítja a bárót barátságáról.

a Constantinople le 3. novembre 1768

Il est heureux Monsieur, que le Batch tchohadar n'ait point été comme vous me l'avies annoncé le porteur de votre paquet, il seroit venu icy dans des circonstances fort desagrees pour son maitre. Vous n'y participeres point Monsieur, sage et avisé co(m-me) vous l'etes vous saures régler la voile selon le vent.

La prochaine arrivée de M. le chevalier de Saint Priest devant faire cesser notre correspondance, je vous prie d'agréer mes remerciemens des temoignages de confiance que vous m'aves donnés. Je ne vous offre pas mes services en France, je me crois peu propre a y en rendre, cepend(ant) si je puis vous y etre bon a quelque chose disposes de moi avec la scureté que je ne trahirai point la confiance que vous voudres bien mettre dans mon amitié et dans le tres sincere attachement avec lequel j'ai l'honneur d'etre Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

18.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. november 24.)**

Vergennes gróf legutolsó konstantinápolyi levelében beszámol Saint-Priest gróf megérkezéséről. Megírja neki, hogy elutazása előtt ajánlólevelet küldött az új kánnak a báró érdekében. Sajnálja, hogy nem találkozhattak, és röviden kitér Ruffin tolmács tiszteletdíjára is.

a Constantinople le 24. novembre 1768

L'arrivée de M. le chevalier de Saint Priest, Monsieur, m'ayant mis dans le cas de faire divorce avec le chiffre j'ai remis a cet ambassadeur les expeditions qui accompagnoient les lettres particulieres que vous m'aves fait l'honneur de m'écrire les 3. et 19. du mois passé. Je ne doute pas que Son Excellence ne se soit empressée a vous satisfaire sur les objets d'instruction que vous pouvies désirer, et que vous ne trouviez dans sa corres-

pondance avec autant d'interest que j'en ai toujours pris a vos succes, plus de ressources pour la direction de votre conduite.

Si le premier tchohadar parti d'icy a ete exact, vous aures eu la preuve que je me suis occupé de vous dans un moment ou j'ai compris que vous devies vous trouver embarrassé, je ne me suis pas borné a vous adresser un titre pour vous presenter, j'ai fait des recommandations plus particulieres et j'espere de la bienveillance dont le Kan m'honore qu'il voudra bien vous la rendre commune. Vous aves ce qu'il faut p(our) meriter son estime et ses bontes, vous aures sa confiance si vous contentes de la gagner et que vous ne voulies pas l'emporter d'emblée.

J'auerois ete tres aise Monsieur, que les circonstances eussent servi le desir que vous avies d'être autorisé a venir a Const(antino)ple. Il m'auerois ete agreable de vous y embrasser, mais cette satisfaction n'est pas d'un asses grand poids p(our) contrebalancer les motifs qui semblent y faire obstacle. Dans l'état present des choses, une observation exacte semble faire l'essence de votre mission, tenes a ce role jusqu'a ce qu'on vous en prescrive un plus actif, et sur toute chose evites d'influer dans des deliberations ou vous pourries bien gagner le demerite d'avoir donné un tres bon avis que l'execution defigurerait.

Je parlerai a nos deutes au sujet du payem(ent) des apointemens de monsieur Ruffin. Si M. de la Porterie m'avoit fait part de la difficulté elle ne seroit pas parvenue a votre connoissance.

Si vous aves des ordres pour Paris, faites vous de me les donner, et disposes de moi avec la scureté que je ne tromperai point la confiance que vous voudres bien mettre dans le tres veritable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre tres humble et tres obeis(sant) serviteur

De Vergennes

19.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Stockholm, 1771. szeptember 9.)

Vergennes gróf ebben a levelében már stockholmi francia nagykövetségént ír a bárónak. Bevallása szerint nem sajnálja, hogy Törökországból Svédországba került. Gratulál a báró sikereihez és reméli, hogy méltó jutalomban lesz része. A levél végén szó esik még Renée-Louis-Amadée de Raulin közeli franciaországi utazásáról is.

a Stockholm le 9. septembre 1771

J'ai recû Monsieur, avec une veritable sensibilite la lettre que vous m'aves fait l'honneur de m'écrire le 16. juillet, et les voeux que vous voules bien m'y exprimér. Je vous prie

d'agréer le retour des miens, et les assurances de l'interest que je ne cesserai dans aucun tems de prendre a votre satisfaction.

Il ne m'est pas encore arrivé Monsieur, de regretter la Turquie, et tout ce que s'y est passé depuis que je m'en suis separ  doit m'engager a me feliciter de m'en être tiré si a propos. Si je n'ai plus l'embarras des evenemens, je ne partage pas moins le sentiment qu'ils ne peuvent manquer d'inspirer a ceux qui en demeslent les consequences.

Je vous ai suivi Monsieur, dans votre employ de machiniste, je n'ai pas imaginé qu'il put (et)  tre exemt de degouts, mais je me flatte que votre zele ne restera pas sans recompense.

M. Raulin m'a prevenu de son prochain depart pour France, et du motif qu'i l'y attire, j'espere qu'il y trouvera le bonheur, et si je puis contribuer a le lui procurer, j'y ferai de mon mieux, mais mon influence est bien mince.

Ne doutez pas je vous prie de la sincerite des sentimens qui animent le fidele attachement avec le quel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

20.

Vergennes gr f levele Tott báróhoz (Versailles, 1775. j lius 15.)

Vergennes gr f francia k l gyminiszterk nt ir a bárónak. A b r  valószínűleg anyagi probl m i miatt fordult hozz . Vergennes gr f javasolja neki, hogy feles g t k ldje Franciaországba,  s ezzel megtakarit st  rhet el. A kormányzati takar koss gi program miatt nem tud a bárónak m s m don seg teni.

a Versailles le 15. juillet 1775

Rep(onse) le 10 septembre

J'ai reçu Monsieur, la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 1e. du mois dernier et je suis tres sensible aux sentimens que vous m'y exprimés. Je vous prie de ne pas douter de la sincerit  des miens et du veritable interest avec lequel je vous fais dans toutes vos operations, personne ne participe plus volontiers que je le fais a vos succès et ne desire plus vivement de vous en voir recueillir la recompense. En attendant qu'elle vienne c'est une v te tres sage qui celle que vous formes Monsieur, de mettre dans vos affaires l'ordre dont elles sont susceptibles. Rien ne peut vous le faciliter plus que l'intention ou vous êtes de faire passer en France Madame De Tott et votre famille, il est certain qu'eu egard au ton de luxe et de depense qui regne a Pera vous ne pouvez y faire aucune oeconomie si vous y avez une maison. Il y a quelque tems que M. Gerard me

proposa de vous procurer un ordre de Roi pour obliger Madame de Tott a se rendre en France, je ne pus pas adhérer a cette demande par la quelle est absolument contraire a nos regles et a nos usages, mais j'observai que votre autorité en qualité de mari suffiroit etant bien persuadé d'ailleurs que M. de Saint Priest ne vous refuseroit pas l'aide dont vous pourriés avoir besoin. Cette separation s'operant volontairement il y a loin de croire que Madame votre femme qui en connoit la reussite se pretera a vos arrangemens et quelle n'excedera pas les limites que vous lui prescrirés. C'est sur quoi je vous invite a bien prendre vos mesures car vous savaés que son gout la porte a la depense.

Vous pouvés estre assuré Monsieur, que je ne changerai pas votre traitement autant que la chose peut dependre de moi, mais il faut faire en sorte de vous epargner de nouveaux chefs de demande, les etablissemens que vous formés ne pouvant etre avantageux qu'aux Turcs il est juste qu'ils y contribuent eux memes, je ne vous dissimulerai pas que notre oeconomie commençant a devenir austere je suis si a l'étoit dans mes fonds que les moindres depenses extraord(inaires) m'embarrassent.

Ne doutez pas je vous prie Monsieur de mon empressement pour concourir a vos avantages et pour vous convaincre du sincere attachement avec le quel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

21.

Vergennes gróf levelle Tott báróhoz (Versailles, 1776. február 7.)

Vergennes gróf utolsó, Tott báróhoz írt ismert levelében a francia külügyminiszter röviden és udvariasan válaszol a báró újévi üdvözlétére.

a Versailles le 7 fevrier 1776

Je suis bien sensible Monsieur, aux voeux que vous faites pour moi, et aux sentimens que vous me temoignés a l'occasion du renouvellement de l'année. Vous ne pouvés certainement pas douter de la verité des miens pour vous, et vous devés en trouver l'assurance dans le zele constant que vous montrés pour les intéréts du Roi. Vous savés tout le cas que je fais de ceux qui pensent et agissent ainsi; et je crois en consequence que vous pouvés aprecier l'étendue des sentimens avec les quels je suis Monsieur votre très humble et très obeissant serviteur.

De Vergennes

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADC	Archives Diplomatiques de la Courneuve
AFV	Archives de la Famille de Vergennes
BI	Bibliothèque de l'Institut de France
BNF	Bibliothèque Nationale de France
BMV	Bibliothèque Municipale de Versailles
CADN	Centre des Archives Diplomatiques de Nantes

*

BÉLY 1992	BÉLY, Lucien: <i>Les relations internationales en Europe XVIIe–XVIIIe siècles</i> . Paris, 1992.
BODINIER 1987	BODINIER, Gilbert: <i>Les « missions » militaires françaises en Turquie au XVIIIe siècle</i> . In: <i>Revue internationale d'histoire militaire</i> n° 68(1987), 159–178.
BOREL 1894	BOREL, A.: <i>Le conflit entre les Neuchâtelois et Frédéric le Grand sur la question de la forme des impôts du pays de Neuchâtel (1766–1768)</i> . Neuchâtel, 1898.
DEHÉRAIN 1923	DEHÉRAIN, Henri: <i>La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769</i> . In: <i>Revue de l'histoire des colonies françaises</i> , 11(1923), 1–32.
DUPARC 1958	<i>Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France Tome XXVI Venise</i> . Szerk. DUPARC, Pierre. Paris, 1958.
DUPARC 1969	<i>Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française Tome XXIV Turquie</i> . Szerk. DUPARC, Pierre. Paris (CNRS), 1969.
CHARLES-ROUX 1929	CHARLES-ROUX, François: <i>Le projet français de conquête de l'Égypte sous le règne de Louis XVI</i> . Le Caire, 1929.

- GUINAND
1832
GUINAND, U.: *Histoire abrégée des troubles de Neuchâtel pendant les années 1766, 1767 et 1768*. Neuchâtel, 1832.
- HITZEL
1994
HITZEL, Frédéric: *Relations interculturelles et scientifiques entre l'Empire ottoman et les pays de l'Europe occidentale 1453–1839 (2 vol.)*. Paris, 1994.
- LAURENS
1984
LAURENS, Henry: *Les origines intellectuelles de l'expédition d'Égypte*. Paris–Istanbul, 1984.
- LIVET
1983
Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France des traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Tome XXX. Suisse Tome second. (Genève, Les Grisons, Neuchâtel et Valangin, l'Evêché de Bâle, Le Valais.) Szerk. LIVET, Georges. Paris, 1983.
- MÉZIN
1995
MÉZIN, Anne: *Les consuls de France au siècle Lumières (1715–1792)*. Paris (Imprimerie Nationale), 1995.
- MURPHY
1982
MURPHY, Orville Theodore: *Charles Gravier de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787*. Albany, 1982.
- PALÓCZY
1916
PALÓCZY Edgár: *Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője*. Bp., 1916.
- TÓTH
1995
TÓTH Ferenc: *Voltaire et un diplomate français d'origine hongroise en Orient*. In: *Cahiers d'Études Hongroises* (Paris) 1995/7, 78–86.
- TÓTH
2003
TÓTH Ferenc: *La mission secrète du baron de Tott à Neuchâtel en 1767*. In: *Revue Historique Neuchâteloise*. 2003 avril-juin n° 2. 133–159.
- TÓTH
2011
TÓTH Ferenc: *Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733–1793)*. Istanbul, 2011.
- TÓTH
2014
Correspondance consulaire de Crimée du baron de Tott (1767–1770). Szerk. TÓTH Ferenc. Istanbul (Editions Isis), 2014, 1–262.

TÓTH
2015

TÓTH Ferenc: *Az irodalom és a diplomácia vonzásában. Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz írt levelei, 1. rész.* In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények.* Szerk. UJVÁRY Gábor, LENGYEL Réka, Bp., MTA BTK, 2015.

TOTT
2008

TOTT, François Baron de: *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról.* Szerk. TÓTH Ferenc. Szombathely, 2008.

VERGENNES
1987

Vergennes et la politique étrangère de la France veille de la Révolution. Exposition, 1er octobre-21 novembre 1987, Musée-galerie de la SEITA, Paris. Paris, 1987.

VOLTAIRE
1826

Lettres inédites de Voltaire. Paris, 1826.

ZACHAR
1984

ZACHAR József: *Idegen hadakban.* Bp., 1984.